

tjeme glave i podsjeća na kapu. Mnogobrojnim prepletima žica i žičica raznih debljina, ponekad pozlaćenih i posrebrjenih, stvarali su se maštoviti uzorci koji su dodatno bili obogaćeni raznim perlicama, stakalcima, tekstilnim dijelovima, oponašajući biljne elemente poput raznih cvjetića ili grančica. Možemo ih smatrati skupocjenim proizvodima, što se može vidjeti po minucioznom načinu izrade i materijalu od kojega su rađene. Posebno je dojmljiva predanost i strpljivost autorice u iščitavanju i prepoznavanju tipova ukrasa, kao i načina njihove izrade. Autorica ostavlja za kraj i neka pitanja neodgovorenima – ostaje otvoreno pitanje komu su pulske pogrebne krune pripadale, kao i podrijetlo nemaloga broja pogrebnih kruna pronađenih u crkvi sv. Teodora. S obzirom na to da se prema dosad dostupnim nalazima uočava da su pogrebne krune najzastupljenije (ili možda samo najbolje istražene) u sjevernim dijelovima srednje Europe, valja pretpostaviti da iz tih krajeva potječu i pulske krune.

Ova knjiga plod je uspješne suradnje znanstvenika različitih disciplina. Zbog svih obrađenih tema, smatramo da će publikacija svojim znanstvenim i stručnim sadržajem biti ne samo informativna već i istraživački vrijedna te zanimljiva stručnjacima koji se ovom problematikom bave, kao i studentima raznih humanističkih i društvenih znanosti. Jasnoća i ilustrativnost arheoloških sadržaja zainteresirat će, vjerujemo, i širu publiku te popularizirati ovu, u Hrvatskoj još uvijek nedovoljno objavljivanu tematiku. Posebno ističemo da je važnost ovakve publikacije u primjeni. Kvaliteta prikupljenih radova, nerijetko realiziranih timskim radom i multidisciplinarnim pristupom, potvrda su uspješnosti implementacije suvremenoga pristupa istraživanjima, zbog čega objavu djela smatramo važnim prinosom hrvatskoj znanosti te ga najtoplije preporučujemo stručnoj i široj javnosti.

Ana Azinović Bebek

Attilio Krizmanić, *Prostorni razvitak Pule 1813. – 1918.*, Pula: Povijesni i pomorski muzej Istre – Museo storico e navale dell'Istria, 2023., 199 str.

Riječ je o postumno objavljenom tekstu Attilija Krizmanića (1935. – 2022.), pulskoga arhitekta, urbanista i konzervatora. U izdanju Povijesnoga i pomorskoga muzeja Istre, uz knjigu *Prostorni razvitak Pule 1813. – 1918.* objavljena je i monografija *Građevine komunalnog sustava 1813. – 1918.*, a obje se

odnose na pulsku povijest u sklopu tzv. razdoblja „druge austrijske uprave“. Knjiga je bogato ilustrirana tehničkim nacrtima, planovima, kartama te fotografijama, kako starim tako i suvremenim. *Prostorni razvitak Pule 1813. – 1918.* prošireni je tekst kojega je Krizmanić već objavio pod naslovom „Prostorni razvitak austrijske Pule“ u zborniku *Pula: tri tisućljeća mita i stvarnosti* iz 2005. godine.

„Uvod“ (10-19) opisuje povijest razvoja Pule, naglašavajući važnost njezina prirodnoga okruženja, posebno prostranoga i dobro zaštićenoga zaljeva koji je odigrao ključnu ulogu u povijesti grada. Već više od tri tisuće godina, zahvaljujući obilju slatke vode i plodnom tlu, na tom su se području razvijale naseobine, počevši od Histra koji su osnovali prvo organizirano naselje na brežuljku poluotoka. U rimsko doba, Pula je postala važan grad, čiji je razvoj bio usko povezan s mogućnostima korištenja zaljeva kao luke. Pod Habsburškom Monarhijom, posebno tijekom 19. stoljeća, Pula je postala glavna vojna luka, zauzimajući cijeli zaljev nakon završetka gradnje lukobrana 1914. godine.

Poglavlje „Prije 1813.“ (20-25) opisuje kratko razdoblje francuske vlasti pod Napoleonom, kada je Pula postala dio Ilirskih provincija. Unatoč strateškoj važnosti, grad je bio u lošem stanju, s malo gospodarskih aktivnosti, zapuštenim ulicama i stajacim vodama koje su uzrokovale bolesti poput malarije. U to su vrijeme stručnjaci predlagali različite mjere za poboljšanje uvjeta života, uključujući isušivanje močvara, poboljšanje čistoće i bolju opskrbu pitkom vodom. Također su se istraživale mogućnosti za daljnji razvoj luke i gradnju vojnih objekata. Povijesni značaj Pule naglašen je kroz prizmu vojnih i političkih promjena u Europi, uključujući prelazak grada iz ruku Mlečana u ruke Austrijanaca, zatim pod Napoleonovu vlast i konačno povratak pod Habsburšku Monarhiju. Pula, s jedinstvenim geografskim položajem i bogatom poviješću, ostaje primjer kako prirodni resursi i strateški položaj mogu oblikovati sudbinu grada kroz različite povijesne epohe.

Cjelina „Grad u razdoblju od 1813. do 1850.“ (26-46) opisuje stanje grada na početku 19. stoljeća. Pula je još uvijek opasana starim obrambenim zidinama, iako su one već u lošem stanju. Grad je zadržao srednjovjekovni izgled s malim brojem očuvanih zgrada i relativno malim brojem stanovnika. Amfiteatar dominira gradskim krajobrazom, dok su ostatci rimskih, bizantskih i srednjovjekovnih građevina prisutni, ali u različitim stanjima očuvanosti. Krajem 18. i početkom 19. stoljeća započinju promjene u urbanom tkivu grada. Posebno važan događaj je donošenje plana obrane Monarhije iz 1827., prema kojem

je Pula određena kao buduća pomorska vojna baza („postaja“). Počinje se s izgradnjom novih utvrda i skladišta, kao i uređenjem luke i arsenala. Grad se širi izvan svojih starih granica, a nove građevine postaju dio urbane strukture.

Pod naslovom „Prvo širenje grada (1850. – 1875.)“ (47-98) autor opisuje značajan utjecaj na urbanistički razvoj Pule koji je imala izgradnja arsenala, potaknuvši širenje grada izvan njegovih zidina. Izgradnja arsenala zahtijevala je značajne promjene u prostornom planiranju, s obzirom na potrebe vojne uprave i mornarice, što je dovelo do formiranja novih stambenih četvrti, poput četvrti Sv. Polikarpa. Ove promjene nisu bile samo prostorne već su utjecale na socijalni i kulturni život grada, uvođenjem novih urbanih i društvenih modela karakterističnih za habsburšku kulturu. Posebno se ističe razdoblje intenzivne izgradnje od 60-ih godina 19. stoljeća, kada su izgrađeni ključni infrastrukturni objekti, poput mornaričke bolnice, vojarni, crpilišta za vodu te novoga kazališta. Također, opisuje se i rušenje starih gradskih zidina te formiranje novih prometnica i javnih površina, poput Rive i Giardina, što je postupno preobrazilo Pulu iz srednjovjekovnoga grada u moderno europsko središte od državnoga značaja. Urbanističke promjene koje su se odvijale u Puli tijekom toga razdoblja reflektiraju širi proces modernizacije i prilagodbe grada novim vojno-industrijskim zahtjevima, dok istovremeno ukazuju na složenost i izazove u očuvanju povijesnoga naslijeđa unutar takvih transformacija.

Poglavlje „Drugo širenje grada (1875. – 1918.)“ (99-152) opisuje period kojega karakterizira intenzivan urbanistički i infrastrukturni razvoj koji je nastao kao rezultat nagla rasta grada i promjena u njegovoj administraciji. S druge strane, gradnja u Puli bila je opterećena nizom problema. Nesuglasice između civilnoga i vojnoga planiranja, kao i nedostatak koordinacije među različitim planovima, rezultirale su kaotičnim razvojem. Vojska je imala značajan utjecaj na urbanističke odluke, često previđajući civilne potrebe. Pored toga, izgradnja se širenjem teritorija nalazila u problemima s infrastrukturom, koja nije pratila brzi razvoj. Prometnice i javne površine često su ostajale nedovršene i neodgovarajuće za rastući grad, što je uzrokovalo brojne poteškoće. Razdoblje između 1875. i 1914. značajno je promijenilo fizionomiju povijesne jezgre Pule. Gradnja velikih javnih zgrada, kao što su pješačka vojarna *Franz Joseph I.* i brojne palače, uvelike je transformirala izgled grada. Ovaj period bio je obilježen gradnjom monumentalnih historičističkih i eklektičnih građevina, koje su zamijenile starije strukture i radikalno promijenile gradsku sliku. Nova zdanja, poput Mornaričke crkve

i palače za nadvojvodu Karla Stjepana, dodala su moderni pečat povijesnoj jezgri. Grad je doživio brzi demografski rast, koji je doveo do potrebe za dodatnim stambenim prostorom i infrastrukturom. Novi radnici i njihove obitelji, koji su se naselili u prigradskim četvrtima poput Šijane i Monvidala, utjecali su na širenje grada i izgradnju novih stambenih blokova. Socijalni razlozi, kao što su bijeg privilegiranih slojeva iz gusto građenih područja, također su oblikovali razvoj grada. Gradnja novih prometnica, javnih parkova i tržnica značajno je pridonijela razvoju grada. Uređenje prostora poput Giardina i Trga Portarata te izgradnja novih zgrada za obrazovne institucije i kulturne sadržaje poboljšali su kvalitetu života u Puli. Povećanje broja javnih i komercijalnih objekata, uključujući hotele i trgovine, podržalo je rastuću ekonomiju grada. Do Prvoga svjetskog rata, obrambeni sustav Pule značajno je evoluirao. Nakon 1875., umjesto kružnih utvrda, izgrađene su poligonalne utvrde s topničkim bitnicama, smještene osam do deset kilometara od grada da bi se potencijalni napadači držali još dalje od gradskoga prostora. Uvođenjem granata 1885., topovi su zaštićeni čeličnim kupolama, a gradnja se prebacila s kamena na beton i čelik. Između 1895. i 1916. formirane su tri glavne linije bojišta, uključujući prve policijske granice i kasnije crte koje su obuhvaćale ključne utvrde. Tijekom rata, sustavi su se integrirali u jedinstvenu teritorijalnu utvrdu, koja je obuhvatila široko kopneno područje i minirani akvatorij. Ovaj sustav uspješno je zaštitio grad i luku te sačuvao značajne graditeljske vrijednosti iz austrijskoga razdoblja.

Slijede „Zaključna razmatranja“ (153-158), „Popis civilnih građevina“ (159-171), „Popis vojnih građevina“ (171-179) i „Popis arhitekata, inženjera raznih struka, geometara, projektanata, gradograditelja, izvođača i građevnih poduzetnika koji su stvarali za Pulu ili djelovali u Puli u 19. stoljeću i prvoj polovici 20. stoljeća“ (179-195).

Mnoštvo podataka prikazanih u tekstu Krizmaničeve knjige pruža vrijedne uvide u prostorni i urbanistički razvoj Pule tijekom habsburške vladavine od početka 19. stoljeća do Prvoga svjetskog rata. Taj je period obilježen značajnim promjenama koje su transformirale Pulu iz maloga, gotovo zapuštenoga grada, u ključnu vojnu luku Habsburške Monarhije. Kroz analizu arhivske dokumentacije, opise urbanih struktura, crkvenih objekata, fortifikacijskih sustava i dolaska novih stanovnika, tekst naglašava važnost strateških odluka na državnoj razini koje su oblikovale suvremenu urbanu sliku Pule.